

Zsinka László¹:

Az indiai történelemkép változásának tendenciái

Bevezetés

India jelentősége számottevő mértékben növekszik napjainkban. A hatalmas ország népessége az elmúlt években már megelőzte Kína lakosságát, s ezzel a világ legnépesebb országává vált. Emellett gazdasági teljesítménye is figyelemre méltó. Ma a világ negyedik legnagyobb nemzeti össztermékével rendelkező nemzetgazdasága. Csak az USA, Kína és Németország múlja felül. Jelzésértékű, hogy a közelmúltban megelőzte Japánt. Ráadásul az elmúlt harminc évben az éves GDP növekedése sok esetben 5 és 8% között volt, ami egyfajta tartós gazdasági dinamizmus kibontakozására utal. A független Indiára sokáig jellemző alacsony növekedési ráta – *hindu rate of growth* – nemzeti büszkeségre nézve megalázó korszakának az 1990-es évektől vége szakadt. India ma nemcsak gyors ütemben gyarapszik, hanem a gazdasági elemzők szerint az elkövetkező évtizedekben tartani is tudja növekedését néhány alapvető tényezőnek – mint a „fiatalos” korpipiramisú népesség munkaerőpiacra gyakorolt pozitív hatásának – köszönhetően.

India gazdasági növekedése arra figyelmezteti az elemzőket, hogy a hatalmas ország nemzetközi rendszerben játszott politikai súlya gyarapodni fog az elkövetkezőkben. E tendencia jelei már napjainkban is láthatóak. Az indiai külpolitika elmélyült professzionalizmust mutat azokban kérdésekben, ahol néhány évtizede még jóindulatú pacifizmus jellemezte. India mára az USA nélkülözhetetlen szövetségesevé vált, hogy ellensúlyozza Kína növekvő ázsiai hatalmát, s az indiaiak tudatában is vannak fontosságuknak. Az elmúlt években zajló orosz-ukrán konfliktusban az amerikai rosszalás ellenére is határozottan követték külgazdasági érdekeiket az oroszoktól vásárolt kőolajat és fegyvereket illetően. Mindamellet India kiemelt céljának tartja a nyugati világból érkező tőkeimport fenntartását, de korlátozottan elköteleződik a nyugati hegemoniát megkérdőjelező BRICS országok céljai mellett is. A *non-alignment* (el nem köteleződés) Néhrú által követett elveit felváltó *multi-alignment* (sokoldalú elköteleződés) politikája egy növekvő erővel és öntudattal rendelkező ország külpolitikájának adekvát formája, amely a stratégiai autonómia jegyében nemzeti érdekei egyre határozottabb érvényesítésére törekszik.

Gyarapodó ereje mellett India ma is az elképesztő ellentétek országa. A gazdag és szegény régiók közötti különbségek, az elmélyülő ökológiai problémák, a felgyorsuló urbanizáció hatalmas terhei, az oktatási és egészségügyi rendszer gyengeségei arra hívják fel a figyelmet, hogy a kétségtelen eredmények ellenére a társadalom és a kormányzat

¹ Zsinka László egyetemi docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), részfoglalkozású egyetemi docens (Budapesti Corvinus Egyetem). A szerző jelen tanulmánya a PPKE BTK Kelet-Ázsia tanulmányok mesterszakán folytatott oktatási tevékenysége kapcsán született.

megoldatlan problémák sorával szembesül. Egyes előrejelzések szerint India GDP-je 2050-re akár az Egyesült Államokét is elérheti, miközben a 2010-es UNESCO adatok nagyarányú – akár 30%-os – írástudatlanságra utalnak. A virágzó informatikai szektor együttél az alsó kasztok és a törzsi társadalmak rendkívüli elmaradottságával. Az elkövetkező évtizedek kulcsfontosságú kérdése, hogyan lesz képes az indiai politikai elit a felgyorsuló modernizáció egymásra torlódó kihívásait megoldani, és az országot a jóléti társadalmak fejlődési pályájára vezetni. Tekintettel a rendkívüli méretekre és szélsőségekre egyedülálló kísérletnek vagyunk/leszünk szemtanúi, amely fejlődéstörténeti szempontból legalább annyi tanulságot hordoz, mint Kína gazdasági növekedése és társadalmi átalakulása. Hasonlóan izgalmas – és komoly elméleti hozadékkal bíró – probléma, hogy az említett gazdasági-társadalmi változások a világ legnagyobb demokratikus berendezkedésű országában zajlanak, amely populista és tekintélyuralmi vonások ellenére 1947 óta töretlenül őrzi alapvető értékeit. Kína felzárkózásához képest India tanulságos alternatívaként is szolgálhat a politikai rendszerek – demokrácia vagy diktatúra – és a modernizáció közötti kapcsolat megértése szempontjából.

A globális korszakban az Indiából érkező kulturális hatások is egyre jelentősebbek. A joga és a belőle fakadó személyes életfilozófiai tanítások a nyugati világban erős vonzerőt gyakorolnak. Ezeket a hinduizmus Indián kívül is ható reformáramlatai éppúgy terjesztik, mint a jogát *soft power*ként tudatosan felhasználó indiai kormányzati külpolitika az elmúlt években. Érdemes utalni a buddhizmusra is, amely ma Indiában alig van jelen, de nem szabad elfeledkezni arról, hogy a Kr.e. 6-5. században a szubkontinensen született. A nagy keleti vallási rendszerek közül minden kétséget kizáróan a buddhizmus tudott leginkább kiszakadni eredeti kontextusából, ami nemcsak távol-keleti hódító útját tette lehetővé, hanem azt is, hogy a globális korszak virulens tanításává váljon az individualista értékrenddel jellemezhető nyugati társadalmakban.

A fentebbiek világosan utalnak arra, hogy India világban betöltött szerepe gazdaságilag, politikailag és kulturálisan erősödik, sőt növekedni fog a jövőben is. Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy elkerülhetetlen az ország múltjának és jelenének felületes közhelyeket meghaladó, alapos megismerése. Ugyanez a folyamat Kína tekintetében már bekövetkezett az európai, amerikai és a magyar tudományosságban. India iránt is határozott érdeklődés mutatkozik a nyugati kultúrkörben, miközben Magyarországon e területen egyfajta elmaradás tapasztalható.

A jelen tanulmány e hiányosság egy-két vonatkozását kívánja pótolni, amikor azt tűzi ki célul, hogy érzékeltesse az indológia és a történettudomány India-képének változásait az elmúlt évszázadban. Egy Indiáról szóló átfogó historiográfiai tanulmány nagyobb lélegzetű munkát igényelne, ezért most csak néhány alapvető tendencia jelzésére vállalkozunk. Elsősorban arra törekszünk, hogy bemutassuk az indológia és az Indiával foglalkozó – nyugati és indiai – történetírás kialakulását, valamint a szubkontinens történetével, s annak főbb korszakaival kapcsolatos változó interpretációkat. A továbbiakban az Indiáról alkotott történelemkép alakulását követjük nyomon.

Az indológia születésétől a modern történetírásig

Bár Hegel szerint India mindig is a „csodák birodalmaként” nyilatkozott meg a külvilág számára, az európai emberiség már a klasszikus ókorban is rendelkezett ismeretekkel a szubkontinensről. Hérodotosz, a „történetírás atyja” a Perzsa Birodalom keleti tartományai kapcsán utalt az indusokra.² A diadalmas keleti hadjárata során az Indus folyónál visszaforduló Nagy Sándor (Kr.e. 336-323) hódításai Indiát egy időre közelebb hozták a görögök számára, bár az elkövetkező évszázadokban Sándor hadjárata inkább legendás elbeszélések tárgyául szolgált. Régészeti leletek is alátámasztják a hellenisztikus világ, majd a Római Birodalom és India között fennálló kereskedelmi kapcsolatokat az Indiai-óceánon a Kr.e. 3. és a Kr.u. 2. század között.

A közvetlen ókori érintkezések után a középkori Európa és India közötti kapcsolatok elsősorban a muszlim arab világ közvetítésével zajlottak. Ennek beszédes bizonyítéka, hogy az Európában „arab számoknak” nevezett számjegyek valójában indiai eredetűek. A nagy földrajzi felfedezések hajnalán maga Vasco da Gama is vélhetően egy arab navigátor segítségével tette meg a szubkontinens felé vezető út utolsó szakaszát az Indiai-óceánon (1498).

A gyarmatosítás kezdetével és az európaiak megjelenésével a kereskedelem és a hódítás mellett közvetlen kulturális tapasztalatra is lehetőség nyílt. A Nagymogul Birodalom a 16. században virágkorát élte. Az erős központi hatalom nem tette lehetővé, hogy az európaiak katonailag behatoljanak a szubkontinens belső területeire. A neves firenzei származású utazó, Filippo Sassetti (1540-1588) ebben az időszakban tartózkodott Indiában, s ahogy firenzei városvezetéshez írt levelei rámutatnak, a helyi szokások éles szemű megfigyelőjének bizonyult. Úgy tűnik, ő volt az első európai utazó, aki felismerte, hogy a szanszkrit és az európai (= olasz) nyelvek között lexikai hasonlóságok találhatók. Így a később kialakuló indoeurópai összehasonlító nyelvészet előfutárává vált.

Már a hanyatló Nagymogul Birodalom idején a 17. században tartózkodott Indiában Tavernier, Bernier és Manucci akiknek a kora újkori indiai társadalmi és politikai viszonyok első ábrázolásait köszönhetjük.³ A francia Bernier gondolatai a Montesquieu által megteremtett despotizmus-fogalom előzményének is tekinthetők.⁴ Bernier utalt az alávetett indiai társadalmi rétegek jogvédelmének hiányára. Szerinte az indiai földművesek nem számíthatnak semmiféle védelemre az állam részéről uraikkal szemben. A francia utazó azt is megfogalmazta, hogy Indiában nem találkozhatunk a föld magántulajdonával.⁵ Ezek az állítások számos későbbi leegyszerűsítés előképéül szolgáltak az „orientális civilizációk” jellegéről. A modernkori megközelítések is

² Herodotus 1920: III. 94. 2.

³ Jean-Baptiste Tavernier (1605-1689), Francois Bernier (1620-1688), Niccolao Manucci (1638-1717) életéről és Indiával foglalkozó hátrahagyott írásairól: Gáthy 2017: 157,161.

⁴ Anderson 1989: 597.

⁵ Anderson 1989: 610.

hangsúlyozták az erős despotikus állam, illetve a marxizmus jegyében a közösségi földtulajdonon alapuló ázsiai termelési mód jelentőségét. Ezeket a sajátosságokat úgy kezelték, mint az európai/nyugati fejlődés egyfajta ellenképét.⁶

E felfogás megújított – tudományos elemzésre már alkalmas – változatának tekinthető Max Weber prebendális állammal kapcsolatos eszmefuttatása, aminek klasszikus esetét a Nagymogul Birodalomban vélte megtalálni. Weber a mogul Indiára és az Oszmán Birodalomra jellemző prebendalizmust a nyugat-európai feudalizmussal vetette össze. Hangsúlyozta, hogy a prebendális állam lényege, hogy az európai feudalizmustól eltérően a „hűbéres” a szolgálat fejében nem földet kap, hanem egy állami jövedelem (például útvám) birtoklásának jogát nyeri el az uralkodótól. Továbbá az európai feudalizmustól eltérően a felettes és az alárendelt közötti kapcsolat nem „magánjogi”, hanem „közjogi” természetű. Az alárendelt az állam első számú vezetőjével és nem a hűbérúrral áll szemben. Leegyszerűsítése ellenére Weber elgondolásai már lehetővé tették az elmozdulást a Nyugat-Kelet, Európa-Ázsia ellentétpárokon nyugvó világtörténelem elnagyolt koncepciója felől a helyi egyediségeket árnyaltabban bemutató indiai gazdaság- és társadalomtörténet felé.⁷

Manucci, Tavernier és Bernier érdemei ellenére az indiai gazdasági és társadalmi viszonyokkal kapcsolatos ismeretek összességben esetlegesek és elnagyoltak maradtak. A tudományos igényű gazdaság- és társadalomtörténet csak viszonylag későn, a 20. században bontakozott ki. Ezért az indológia elsősorban mint nyelvészeti stúdium született meg a 18-19. század fordulóján. Ennek körülményei az angol gyarmatosítás sikeres előrehaladásából vezethetők le, amely lehetőséget teremtett az indiai kultúra beható megismerésére.

A 18. század utolsó harmadában *„Kalkuttába érkezett... Sir William Jones, az Oxfordban végzett jogász, akit 1783-ban bírónak neveztek ki. Ez a kiválóan képzett nyelvész hamarosan panditok (= tudós, tanult írástudó), tudós bráhmanák segítségével megismerkedett a szanszkrit nyelvvel. Jones tudott görögül, latinul, perzsául, arabul és más nyelveken is. A (brit) főkormányzó hathatós támogatásával megalapította az Asiatic Society of Bengalt, az ottani első és máig rangos tudományos kutatóközpontot. Hamarosan felismerte, hogy a szanszkrit, a görög és a latin között jelentős hasonlóságok vannak, közös a gyökerük, továbbá hogy a szanszkrit rokon a perzsával, a góttal és a keltával. 1786-ban publikálta korszakalkotó tanulmányát The Sanskrit Language címen, majd egy 1788-ban publikált előadásától számítható az összehasonlító nyelvtudomány születése és az indoeurópai tanulmányok (indogermanisztika) kezdete. Sir William Jones már meg is nevezte e nyelvek közös gyökerét és protoindoeurópainak hívta. A szanszkrit nyelv szerkezetének nagy csodálója volt. 1794-ben lefordította angolra Manu törvényeit, amit a brit tisztviselők a panditok rábeszélésére kezdtek a hinduk alapvető jogforrásának tekinteni. Ma már tudjuk, hogy az indoeurópai nyelvcsalád sokkal nagyobb, mint ő feltételezte... Jones nyomában széleskörű kutatások indultak meg és sok tudós brit tisztviselő*

⁶ Zsinka 2023: 8.

⁷ Zsinka 2018: 54-56.

*számos területen maradandót alkotott.*⁸ Elmondható, hogy az indológia, mint nyelvészeti stúdium született meg, ami sokáig rányomta a bélyegét az Indiáról szóló tudományos igényű ismeretek karakterére.⁹

A Jones nyomán meginduló indológiai kutatások és az India iránt kibontakozó érdeklődés a 19. század első felében komoly visszhangra talált Európában, különösen Németországban. Ennek kapcsán két jelenségre kell felhívni a figyelmet. A francia felvilágosodás ahistorikus racionalizmusának ellenhatása a humán tudományokban a történeti szemlélet megerősödéséhez vezetett a 18. század végén és a 19. század első felében. Így alakult ki a történeti összehasonlító nyelvészet, amely a nyelveket is elsősorban kialakulásuk és fejlődésük révén kívánta megérteni. Franz Bopp (1791-1867) jeles német nyelvész *A szanszkrit igeragozási rendszerről* (1816) írt műve arra mutatott rá, hogy az indoeurópai – akkori elnevezéssel indogermán – nyelvek között nemcsak lexikai, hanem grammatikai hasonlóságok is megfigyelhetők. Bopp a nyelvtani hasonlóságukat történetiségükben szemlélte, és kísérletet tett az indoeurópai nyelveket egybevető összehasonlító nyelvtudomány megteremtésére. A szanszkrit ragozási rendszert vizsgálva az indoeurópai nyelvek közös őst próbálta rekonstruálni. Tevékenysége lendületet adott az ind nyelvekkel kapcsolatos nyelvészeti kutatásoknak.

Az indiai kultúra európai recepcióját előmozdító másik ösztönző erő a francia felvilágosodás német ellenhatásából vezethető le az irodalom és a filozófia területén. A francia felvilágosodás egyoldalú racionalizmusával szemben a weimari klasszika (Goethe, Schiller) éppúgy megfogalmazta ellenvetéseit, mint a német klasszikus filozófia és irodalmi romantika több képviselője (Schlegel fivérek). A francia racionalizmushoz képest a német romantika a személyiség kibontakozására helyezte a hangsúlyt. Az indiai vallás és filozófia első jelentős szövegei akkoriban váltak németül olvashatóvá. Az indiai bölcelet és irodalom úgy tűnt, hogy a mélység bölcsességét (*ex oriente lux!*) hozza el a racionalizmusban megfáradt európai ember számára. Ebből fakadt a német értelmiség erőteljes érdeklődése az indiai kultúra iránt. Nem véletlen, hogy maga Goethe is nagyon pozitívan nyilatkozott az ókori indiai irodalom egyes alkotásait illetően – például nagyra becsülte a szanszkrit drámát, pontosabban Kálidásza színpadi műveit – August Wilhelm Schlegel pedig lefordította a Bhagavad-gítát.

A brit gyarmatosításból fakadó intenzív kapcsolatoknak köszönhetően az angol egyetemi élet különös érdeklődést tanúsított India iránt, s bár eltérő okokból, de hasonló jelenséget tapasztalunk a német területeken is. Ez a kiemelkedő angol és német érdeklődés testesült meg és összegződött Max Müller professzor (1823-1900) alakjában, aki német származása ellenére Oxfordban oktatott. Néhány ellentmondásos nyelvészeti hipotézise ellenére Max Müller sokat tett az indológia tudományos igényű műveléséért.

Az indológia, mint nyelvészeti és irodalmi stúdium európai fejlődése a 19. században párhuzamosan haladt az Indiára vonatkozó hétköznapi ismeretek elmélyülésével,

⁸ Gáthy 2012: 59-60.

⁹ Az India-kutatás fejlődéséről a továbbiakban Gáthy 2017: 13-15. alapján

valamint a brit kolonialista történetírás kibontakozásával. A britek India meghódításával és a gyarmati uralom rendszerének kiépítésével úttörő szerepet játszottak a szubkontinensről szóló rendszeres ismeretszerzés tekintetében. Mivel működtetniük kellett a brit közigazgatást, nagy részletességgel összeírták a helyi lakosság körülményeit. Ezeket a különféle régiókban eltérő mélységben hajtották végre, és számos esetben többször is megismételték. A kolonialista korszak összeírásai a modern népszámlálás előzményeit jelentik, és nélkülözhetetlenek bizonyulnak a gyarmati India gazdaság- és társadalomtörténetének feltérképezéséhez.

A helyi összeírásokon túl a kolonialista történetírás pozitívista módszereket alkalmazva számos adatot gyűjtött össze India múltjáról, s így lehetségessé vált az első nagy történeti szintézisek megalkotása.¹⁰ Történt ez annak ellenére, hogy az indiai időszemlélet, s ebből következően a rendelkezésre álló források egyáltalán nem kedveztek a historikus gondolkodásmódnak. A hindu vallás időfelfogása körkörös-ciklikus szerkezetű, a világot végtelen ismétlődések történeteként értelmezi. Ebben a távlatban leértékelődnek az egyszer megtörtént múltbeli események, amelyek egymásutánisága, illetve a közöttük meglévő ok-okozati kapcsolatok vizsgálata az európai történetírás alapvető feladatát képezte. Noha gyakran ismételt közhely, mégis utalni kell rá, hogy az indiai múltszemlélet nem érdeklődik a megtörtént konkrét események iránt úgy, mint a nyugati történetírás. Emiatt az indiai múltfelfogás keretében kevésbé találunk olyan annalista szemléletű műveket, amelyek katalogizáló módon időrendben felsorolják a múltbeli eseményeket, vagy megkísérlik egységes narratívába foglalni azokat, hogy a múlt valamiféle szemléletét létrehozzák. „Nyugati” értelemben vett régebbi indiai történeti krónika szinte alig létezik, ami kezdetben számos nehézséget okozott az európai történészeknek, amikor megkísérelték megalkotni az indiai történelem kronológiáját.

Ezt a problémát tetézte, hogy viszonylag kevés korabeli forrás maradt fenn az indiai ókor világából. Az írott dokumentumokat gyakran olyan anyagokra írták – például pálmalevelekre – amiket idővel tönkretett az ország nedves és forró éghajlata. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Kr.u. 1000 előtti írott történeti dokumentum jószerevel nem maradt fenn. E nehézségek ellenére a 19. századi gyarmatosítás fénykorában a brit történetírás létrehozta az indiai történelem európai történettudományi kritériumoknak is megfelelő leírását. Eredményei mellett a kolonialista történetírás néhány szemléleti alapfeltevést is magáévá tett, amelyek a brit gyarmatosítók politikai gondolkodásmódja és hatalmi céljai összefüggésében válnak érthetővé. Az így kialakuló történeti toposzok az indiai történelem tágabb megítélésére is rányomták bélyegüket. A továbbiakban a kolonialista történetírás egy-két fontosabb történeti toposzára fogunk utalni.

Ugyan nem az Indiáról szóló angol beszámolók és történeti munkák hozták létre, de kedvelt közhelyként tovább éltették az indiai faluközösségek történelmi szerepével kapcsolatos feltevéseket. Kialakult az a kép, hogy India gazdag városai és fejlett

¹⁰ Az Indiával kapcsolatos tekintélyes számú historiográfiai összefoglaló közül csak egyet emelünk ki: Binod Bihari Satpathy: *Indian Historiography*.
https://ddceutkal.ac.in/Syllabus/MA_history/Paper_07_N.pdf

kereskedelme ellenére elsősorban a faluközösségek világa. Ezek a faluközösségek egyfajta „mozdulatlan történelmet” alkotnak. A szubkontinensen végbemenő politikai változások – beleértve a muszlim hódítást – inkább a látványos történelmi felszínen végbemenő politikai elitcserék, hatalomváltások voltak, amelyek alig változtattak a helyi közösségek mindennapi életén. Eszerint a dinasztiák és államok Indiájával szemben létezik egy változatlan és „örök” India, amely passzívan elfogadja a politikai változásokat. Természetes, hogy egy ilyen népeesség rászorul, hogy felülről kormányozzák hiszen nincsenek politikai tapasztalatai, mert sohasem kormányozta önmagát. Ezért az európai gyarmatosítók missziója lehet, hogy a „jó kormányzás” jegyében megóvják a helyi közösségeket saját politikai-katonai vezetőik rossz kormányzásától. A faluközösségek „mozdulatlan Indiájának” történelmi toposza így vált akarva-akaratlanul a brit paternalizmus és tekintélyuralmi módszerek egyfajta igazolásává.

Tágabb értelemben a faluközösségek Indiájának képe beépült az orientális társadalmakról a felvilágosodás óta alkotott leegyszerűsítő feltételezésekbe, amelyek a nyugati szabadságeszményhez viszonyítva a nagy keleti civilizációkat a despotizmus megtestesüléseként értelmezték. A britek feladata lehet, hogy az indiaiakat „megtanítsák” a demokráciára, illetve megvédjék őket saját maguktól, azaz a rossz kormányzástól és a hindu-muszlim vallásközösségi konfliktusoktól. A 19. század második felétől a független India megszületéséig (1947) ez az okfejtés a britek számára indiai uralmuk morális igazolásává vált. Azt az álláspontot, hogy az indiaiak nem képesek magukat kormányozni, olyan hírességek tették magukévá, mint Rudyard Kipling vagy Winston Churchill.¹¹

Egy másik befolyásos kolonialista toposz az indiai történelem időbeli tagolására, illetve az egyes korszakok értékelésére vonatkozott, amikor jól körvonalazhatóan három fejezetben mutatta be India történetét. Eszerint az első korszakban – Buddha fellépésétől (Kr.e. 6. század) a Gupta-birodalom koráig (Kr.u. 4-6. század) – az ókori India csodálatos kultúrát hozott létre a Védáktól, az eposzoktól a puránáig és a szankszkrit drámáig. Ezek a századok az egész indiai történelem alapvetését jelentették mind vallástörténelmi, mind kulturális értelemben. Ehhez képest a második korszak, a muszlim hódítás kora – nagyjából az ezredfordulótól a brit gyarmatosításig – a hanyatlás időszakának tekinthető, amely a hindu kultúra megmerevedéséhez, életerejének kiszikkadásához vezetett. A muszlim török elitek hatalomra kerülésével a despotizmus és a rossz kormányzás tendenciái erősödtek meg, valamint feszült kapcsolat és törékeny viszony alakult ki a muszlim hódítók és az alávetett hindu többség között. A harmadik korszakban a brit gyarmati kormányzás a felvilágosult hatalomgyakorlást, a tudomány, a technika és a gazdaság fejlődését hozta magával.¹²

Az első korszak pozitív értékelése szorosan összekapcsolódott az európai – leginkább a német – klasszika és romantika indiai kultúrával kapcsolatos lelkesedésével. Mindenekelőtt az ókori India hindu és szankszkrit kulturális vívmányait emelték ki.

¹¹ Guha 2008: xiv-xv.

¹² Metcalf 2012: 2-3.

Kevesebb hangsúly került a buddhizmus és a dzsainizmus tárgyalására.¹³ A második korszakot illetően a muszlimokkal kapcsolatos negatív értékítéletek levezethetők abból a tényből, hogy az európaiak a Mediterráneumban évszázadokon át változó sikerű küzdelmet folytattak a Földközi-tenger déli és keleti partvidékén található muszlim államokkal. A kereszties háborúk óta Európa ellenségesen viszonyult az iszlámhoz, és az ellentétek az Oszmán Birodalom idején sem szűntek meg. Ráadásul a kora újkori politikai gondolkodók – Machiavelli, Boccacini, Bodin, Montesquieu – éppen a török birodalomban vélték felfedezni azt a despotikus hatalomgyakorlást, amire az európai szabadságeszmény jegyében elkerülendő példaként hivatkoztak.¹⁴ Mindezek együttesen magyarázzák, hogy az indiai muszlim hódítás időszakát az európai gondolkodók és történetírók összekapcsolták a kulturális hanyatlás és megmerevedés, valamint a despotizmus fogalmaival. A harmadik korszak, az angol gyarmatosítás időszaka volt, amely az európai típusú modernizáció eredményeinek átültetésével törekedett a brit uralom legitimálására.

Az indiai történelem három osztatú tagolása azért is válhatott bevett sémává, mert különösebb nehézség nélkül összhangba lehetett hozni az európai világtörténet-írás hagyományaival. Az európai középkor történetírása az emberiség történetét még a keresztény üdvtörténet szerint osztotta korszakokra. A kora újkori Európában egy hallei protestáns professzor munkássága nyomán terjedt el, hogy az egyetemes történetet három korszakra lehet felosztani, ókorra, középkorra és újkorra. Cellarius 1688-ban megjelent könyve fordulópontot jelentett a világtörténelem szemléletében. A német szerző három könyvben jelentette meg nagy egyetemes történeti munkáját. Az ókorral foglalkozó *Historia antiqua*t 1685-ben, az újkor tárgyaló *Historia nova*t 1686-ban adta ki, amit két év múlva a középkor tárgyaló *Historia mediae aevi*... követett, amely Nagy Konstantintól (Kr.u. 4. század) Konstantinápoly török általi elfoglalásáig (1453) mutatta be a középkori századok történetét.¹⁵ A Cellarius által bevezetett ókor-középkor-újkor tagolás ugyan világtörténetnek nevezte magát, de lényegében az európai történelemre vonatkozott. Ettől fogva létezett a kísértés, hogy az Európán kívüli civilizációk történetét is az európai gyökerű világtörténet-írás keretébe foglalják.

Az indiai történelmet illetően erre egyszerűen nyílt lehetőség, hiszen a Buddha fellépésétől a Gupta-korig terjedő korszakot kronológiailag azonosítani lehetett az európai ókorral, míg a muszlim hódítások századait nagyjából a középkorral. Az angol hódítás pedig lehetővé tette az európai és az indiai újkor szinkronizálását. Ebből a tagolásból olyan kifejezések származtak, mint az „indiai ókor” vagy a „hindu középkor” fogalma. Ez utóbbi a muszlim hódítás előtti századokban létrejövő politikai szétagoltságra utal a Gupta-egységállam felbomlása után. Az európai ókorral és középkorral való összevetések általában megmaradtak a felszínes sematizmusok szintjén, és csak kevésbé járultak hozzá az indiai történelem mélyebb megértéhez. Mégis számos

¹³ Thapar 2003: 1.

¹⁴ Zsinka 2023: 8.

¹⁵ Gloviczki – Zsinka 2014: 104.

szerző támaszkodott erre a fogalomhasználatra, és a magyar szakirodalomban is megjelent. Utóéletére beszédes bizonyíték, hogy Baktay Ervin *India művészete* című művészettörténeti összefoglalójában szemléleti keretül fogadta el.¹⁶

Az indiai történelem háromosztatú tagolásának érdekes leágazása összekapcsolódása a marxista egyetemes formációelmélettel. A hivatalos szovjet történetírás a második világháború utáni évtizedekben végül távol tartotta magát a Marx által elnagyoltan kidolgozott ázsiai termelési mód koncepciójától, és helyette az egyetemes formációelméletet tette a hivatalos politika által támogatott felfogássá. Eszerint Európában és Ázsiában minden társadalom keresztülment az ókor (=rabszolgatartó társadalom) és a középkor (=feudalizmus) lépcsőfokain. Ebből a felfogásból fakadt annak bizonygatása, hogy Indiában a Gupta-birodalom után a hindu dinasztiák és a muszlim hódítások évszázadaiban a feudalizmushoz hasonló társadalmi jelenségek tűntek fel.¹⁷ Bizonyos analógiák kétségtelenül megfigyelhetők, de a szovjet marxista álláspont legnagyobb gyengéje volt a „feudalizmus” fogalom elnagyolt használata, amely eltért a nyugat-európai történetírásban használt – pontosabban körülírt – definícióktól (Marc Bloch).¹⁸ A szovjet feudalizmus-definícióba, amely elsősorban a személyi függés tényére és a megjelenő földbirtokadományozásokra összpontosított, persze sok minden belefért, míg a nyugat-európai történetírás a feudalizmust magánjogi jellegű szerződéses kapcsolatként azonosította, amelynek a feudum, az immunitas és a személyes függési viszony egyaránt elhagyhatatlan alkotóelemei. Ez a társadalmi-politikai berendezkedés kifejlett formájában csak a középkori Nyugat-Európában (és bizonyos elemeiben Japánban) figyelhető meg. A szovjet egyetemes formációelmélet nem túl meggyőző kísérlete az „indiai feudalizmus” bemutatására végső soron az indiai történelem háromosztatú tagolásának a koncepciójából eredt.

A nemzeti történetírástól az alternatív irányzatokig

A brit kolonialista történetírás paradigmájához képest az indiai nemzeti függetlenségi mozgalom kialakulásával a 20. századra megszületett a nemzeti történetírás, ami India múltértelmezésének újragondolásához vezetett. Ez az irányzat sokszor az európai mintájú szekuláris nemzetfogalmat tekintette nélkülözhetetlen sarokkövének, (bár egyéb változatok is kialakultak). Emiatt India történetét a modern nemzetkonceptió és a nyugati mintájú demokrácia megvalósulása felől szemlélte, és leginkább az oda vezető út ábrázolására helyezte a hangsúlyt. Ennek jegyében számos történeti munka született a függetlenség 1947-es elnyerése előtt és után. Közülük most egyet emelünk ki, ami legalább annyira politikai, mint történeti dokumentum Az Indiai Nemzeti Kongresszus vezetője, és a független India első miniszterelnöke, Dzsaváharlál Néhrú a második világháború alatti börtönéveiben írta meg *India felfedezése* című monumentális művét. A

¹⁶ Baktay 1981.

¹⁷ Erre utalt a reprezentatív tíz kötetes szovjet világtörténet: Francev 1962-1966.

¹⁸ Bloch 1968.

könyv a nemzeti történetírás újszerű felfogása jegyében igényes vállalkozás India múltja és jelene áttekintésére.¹⁹

A nyugati mintájú történettudomány eredményeire építve Néhrú egyrészt felhasználta a brit kolonialista történetírás toposzait, másrészt el is határolta magát azoktól. Az *India felfedezésére* támaszkova az alábbiakban néhány példára utalunk, amelyek érzékeltetik a változás és a kontinuitás együttes jelenlétét a kolonialista és a nemzeti történetírás viszonylatában.

A Néhrú által sugallt modern nemzetfogalom kikényszerítette a falusi önkormányzatok szerepének újraértelmezését. A kolonialista történetírás a falvak „mozdulatlan Indiájáról” értekezve még a paternalista hatalomgyakorlás igazolását kereste. Ehhez képest az *India felfedezésében* világos hangsúlyeltolódás ment végbe. Néhrú arra utalt, hogy a falusi önkormányzatok India történetében a „demokrácia” gyakorlásának elemi tapasztalatát biztosították. A nyugati mintájú demokratikus berendezkedést preferáló Néhrú értelmezésében a falusi önkormányzatok a demokrácia „előiskoláivá” váltak, amelyek bizonyítják, hogy Indiában nem eleve reménytelen egy sikeres demokrácia felépítése.²⁰

Az *India felfedezése* fontos szemléleti alapkérdése, a dicső múlt és a nyomorúságos jelen közötti különbség megértése. Hogyan lehet, hogy az ókori India rendkívüli eredményei ellenére az indiai kultúra életereje lehanyatlott, és az ország gazdaságilag is idegen hatalomtól került függésbe? Már említettük, hogy a kolonialista történeti toposzok között hatott az a nézőpont, amely hajlamos volt a muszlim hódítást és következményeit felelőssé tenni India hanyatlásáért.

Azonban a 19-20. századi hindu vallási és társadalmi reformmozgalmak legalább annyira hajlottak az önkritikára. Rám Móhan Rój és nyomában számos hindu gondolkodó – köztük Tagore és Gándhí – a hinduizmus megreformálásának szükségességéből indultak ki. Rám Móhan Rój a zsidó, keresztény és iszlám monoteizmus vallási értékeivel kívánta megtermékenyíteni az elavult hinduizmust, és tiltakozott annak emberi méltóságot meggyalázó szokásai ellen. Hasonlóan gondolkodott és cselekedett Gándhí, amikor fellépett a kasztrendszer ellen. A Nemzeti Kongresszus a nyugati mintájú állampolgári egyenlőség eszméjére támaszkodott, amikor a független India megteremtésekor alkotmányba iktatta a kasztrendszerből származó megkülönböztetés tilalmát. A modern nemzetfogalom alapjait a hindu reformmozgalmak rakták le és a Nemzeti Kongresszus igyekezett azokat gyakorlatba átültetni.

Ezek a törekvések hatást gyakoroltak az indiai történelemkép alakulására. Néhrú az *India felfedezésében* úgy ítélte meg, hogy a hindu kultúra életerejének hanyatlása, megmerevedése már a muszlim hódítók megjelenése előtti századokban is tetten érhető volt. Bár pontos diagnózist nem tudott adni a hanyatlás okairól, az önvizsgálat jegyében közelített a problémához, amikor a Gupta-birodalom lehanyatlásával a kulturális teremtő

¹⁹ Nehru 1981.

²⁰ Nehru 1981: 336-338. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódó mai okfejtés az „ázsiai értékek” összefüggésében: Sen 2005: 121-138, 273-293.

erő hiányáról értekezett, holott ezt az időszakot – amit „hindu középkornak” vagy a „hindu dinasztiai” korának is szoktak nevezni (Kr. u. 7-10 század) – néhány évszázad választotta el a muszlim hódítók támadásaitól.²¹

A nemzeti történetírás különösen az állampolgári egyenlőség eszméjétől idegen kasztrendszerrel igyekezett távolságot tartani. Emiatt Néhrú kénytelen volt feltételezni egy ideális történelmi korszakot, amikor a születés alapján elkülönülő rendek (*varnák*) már léteztek, de a közöttük lévő különbségek még nem bizonyultak fojtogatóknak az egyén számára. Néhrú India korai történelmében találta meg ezt az időszakot. Számára a kasztrendszer túlzásaitól való megszabadulás egyfajta visszatérés volt az ókori kulturális gyökerekhez. A nemzeti történetírás nem kizárólag a muszlim hódításban kereste a modern India gyengeségének okát, hanem a hindu hagyomány felülvizsgálatát is lehetségesnek tartotta.

Az állampolgári egyenlőségen nyugvó szekuláris nemzetfogalom nemcsak a kasztrendszerrel bírálta, hanem azt is megkövetelte, hogy a muszlim vallásúak éppúgy a nemzet egyenjogú tagjai legyenek, mint a hinduk. Jól ismert tény, hogy a Nemzeti Kongresszus politikusai sokat tettek ezen elv gyakorlatba történő átültetéséért. Tudjuk, hogy Gándhí személyes tragédiaként élte meg Pakisztán létrejöttét, és a hindu nacionalistákkal szemben Néhrúval együtt a végsőkig ragaszkodott ahhoz, hogy a független Indiában a muszlimokat semmiféle diszkrimináció nem érheti. E felfogás történelmi vetületének tekinthető, hogy az *India felfedezése* nem tárgyalja hosszan a muszlim hódítások pusztításait és kegyetlenségét, de utal az ennek nyomán létrejövő hindu-muszlim kulturális szintézis értékeire. Nem véletlen, hogy Néhrú igen pozitívan mutatja be, és látható élvezettel részletezi Nagy Akbar uralkodását, aki igyekezett hidat verni hindu és muszlim alattvalói között. A modern nemzeti történetírás egységes indiai nemzetben gondolkodott, aminek a hinduk és a muszlimok is tagjai. Ezt igyekezett Néhrú kifejezni azzal, hogy elismerte és nagyra becsülte a muszlim hozzájárulást India történetéhez és kultúrájához. Az *India felfedezése* paradigmátikus módon juttatja kifejezésre ezt a történelemszemléletet.²²

Amennyire befogadó és elismerő volt Néhrú a muszlimokkal szemben, annyira kritikus a brit gyarmatosítás hatásait illetően. A kolonialista történetírás inkább a brit uralom erényeit emelte ki, míg az *India felfedezése* marxista ízű interpretációkat is segítségül hívott, amikor India britek általi kizsákmányolásáról, s annak káros következményeiről értekezett.²³ Néhrú politikai érintettsége egyértelműen tetten érhető a brit gyarmatosítás megítélését illetően. Az *India felfedezése* kifejezésre juttatja a Nemzeti Kongresszus függetlenségi politikáját, amely a monumentális munka történetképében is tükröződik. Nem véletlen, hogy a függetlenséget akadályozó briteknek szinte csakis negatív szerep jut.

²¹ Nehru 1981: 185.

²² Nehru 1981: 349-354, 360-367.

²³ A negatív következményekről főleg: Nehru 1981: 395-458.

Az eddigiekben néhány példán keresztül igyekeztünk érzékeltetni a születő indiai nemzeti történetírás prioritásait és kolonialista történetíráshoz való viszonyát. Másfelől utalni kell arra is, hogy a nemzeti történetírás fogalma bizonyos mértékig fikció, hiszen valójában igen sokféle változata létezett/létezik. Kizárólag az szervezi egységbe, hogy India, mint nemzeti, állami és civilizációs közösség perspektívájából tekint a múltbeli történelmi folyamatokra, s arra helyezi a hangsúlyt, hogy a regionális identitásokhoz képest mi tekinthető közös indiai történelemnek. Az az eszmeiség, amit Néhrú *India felfedezése* című műve reprezentált, e tágabb kategórián belül egy jól definiálható áramlatnak tekinthető. Megkülönböztető jegye, hogy az állampolgári egyenlőségen alapuló szekuláris nemzet- és államfogalom, illetve India regionális és vallási különbségeken túlmutató civilizációs és állami egysége felől közeledett a szubkontinens múltjához.

A szekuláris nemzetfogalomra támaszkodó történetíráshoz képest az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb jelentőségre tett szert a *hindutva* fogalmán alapuló vallásos-nacionalista történetírás.²⁴ Napjainkra ez az eszmeiség kialakította saját felfogását India múltjáról, amely markánsan eltér a nyugatos értelmiség történelemképétől. Míg a szekuláris nemzetképen alapuló történetfelfogás inkább a Nemzeti Kongresszushoz, addig a vallásos-nacionalista értelmiség történelemképe a hindu jobboldalhoz, azaz a jelenleg hatalmon lévő Bháratíja Dzsanaatá Párthoz (BJP) kötődik. A hindutva abból indul ki, hogy India szent föld, aminek a hindu vallás és kultúra, sőt az Indiában született buddhizmus is természetes részét képezi, de az iszlám, a kereszténység és a különféle nyugatos eszmék, mint a felvilágosodás, a liberalizmus és a szocializmus egyáltalán nem.

Ebből az eszméből levezethető a hindu vallásos nacionalizmus történelemszemlélete. A hindu jobboldal, mint a nyugati történettudomány megalapozatlan konstrukcióját, megkérdőjelezi az árja bevándorlás hipotézisét, amely szerint az ókori India kultúráját alkotó ind népesség Kr.e. 1500 körül érkezett a szubkontinens területére. Ehelyett megpróbálja elfogadtatni az „árja őshaza” tézisét, azaz, hogy az indoeurópai népesség kezdettől fogva az indiai szubkontinens területén élt, sőt nem kizárt, hogy ők alkották az első számottevő magaskultúra, az Indus-völgyi civilizáció lakosságát. A hindu nacionalizmus – más nacionalizmusokhoz hasonlóan – feltétlen vonzódást érez az „örök őshaza” fogalma iránt.²⁵

A hindu nacionalisták a muszlim hódítás előtti India vallási és kulturális teljesítményeit kételyektől mentesen nagyra tartják, de úgy vélik, hogy a hinduizmust napjainkig ható tragikus törés érte az iszlám megjelenésével. Szerintük a muszlim hódítók útját elképesztő vérfürdők kísérték, amit a modern történetírás nem tárgyalt kellő mértékben. A muszlimok és a hinduk közötti kulturális szintézis egyáltalán nem lehetséges, s az iszlám mindig is idegen hódító maradt a szubkontinensen. Ebben a távlatban a Ráma templom megépítése Ajódhjában és a Bábrí Maszdzsid mecset 1992-es lerombolása a

²⁴ A hindutva fogalmának alapvetése: Savarkar 1923. A hindu vallásos nacionalizmus és az indiai történelemszemlélet összefüggéseiről: Gáthy 2012: 201-202.

²⁵ Az indus-völgyi és a védikus civilizáció „ősiségével” kapcsolatos feltevésekhez: Klostermaier 2001: 21.

hinduk jogos igényeinek kielégítése. A hindutva történelemfelfogása a brit gyarmatosítókat is elítéli, valamint elutasítja a Nemzeti Kongresszus szekuláris nyugatos szárnyát. A vallásilag szkeptikus, de a szocialista tervgazdasági eszmékhez és nagyiparhoz vonzódó Néhrút a hindu jobboldal sohasem kedvelte, de a vallási aszkézishez és preindusztriális társadalomképhez vonzódó Gándhít már valamennyire elfogadták. Hasonlóan nagyra becsülték a Kongresszus jobbszárnyán elhelyezkedő Patél belügyminisztert, aki a függetlenség elnyerése után vaskézzel hozta létre az egységes államot, és nem engedte a fejedelmi államok önállóságának fennmaradását. Figyelemre méltó, hogy a független India erős központi kormányát – a brit gyarmatosítás örökségét – mind a szekuláris, mind a vallásos nemzetfelfogás képviselői feltétlen értéknek tartották. Mindkét irányzat hitt abban, hogy India története, mint nemzeti narratíva elbeszélhető, s a központi kormány a nemzeti érdek hatékony megtestesítője.

A hindutva történelemszemlélete nem pusztán történettudományon belüli vita, hanem egyfajta éles kultúrharccá vált napjainkban. Amióta a hindu jobboldal hatalmon van (2014), erőteljes próbálkozások történtek a történelemtankönyvek áthangolására. Jobboldali aktivisták ma is a nyugatbarát indiai értelmiség hazugságának és összeesküvésének tartják a régebbi „mainstream” történelemfelfogást, ami a szekuláris nemzetfogalmon alapul. Ezek a viták valószínűleg nem fognak egyhamar nyugvópontra jutni.

Az eddig tárgyalt történetírói irányzatokhoz képest képest még egy megközelítésmódra érdemes utalnunk, ami a kulturális újbaloldal szemléletére támaszkodik. Nevezhetjük összefoglaló néven „alternatív irányzatoknak”,²⁶ amelyek arra törekednek, hogy a „nemzeti mainstream” mellett eredeti nézőpontokat sugalljanak a történeti kutatás számára. A nemzeti történelmi narratívák helyett az egyes régiók, államok és helyi társadalmak története, a nők, a gyermekek, a hátrányos helyzetű és elnyomott társadalmi csoportok, vallási kisebbségek bemutatása kerül ezekben az irányzatokban a középpontba. Jól ismerjük ennek megfelelőit a nyugati világ történészműhelyeiben. Az elmúlt évtizedekben az alternatív irányzatok megjelenése szélesítette, s egyben színesítette az Indiáról szóló történeti művek témáit.

Az indiai történelem korszakolása a modern történettudományban

Az eddigiekben főleg politikai kontextusba ágyazva mutattuk be az Indiáról szóló történetírás tendenciáit, illetve a történelemkép változásának néhány aspektusát. Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a 20. századi történettudományban egy „módszertani forradalom” is végbement, amely számottevő mértékben átalakította a történetírás lehetőségeit. Ez a változás nemcsak az Indiával foglalkozó történetírást érintette, hanem

²⁶ Legmarkánsabb irányzata a „Subaltern Studies” az indiai történettudomány posztkolonialista szemléletmód által is megtermékenyített változata.

az egész modern történettudományt, ugyanakkor Indiát illetően sajátos körülmények között fejtette ki hatását.

Az egyik változás a régészet fejlődéséből eredt. Már az angolok létrehozták az Indiai Régészeti Felügyelőséget, amely komoly érdemeket szerzett a szubkontinens régészeti feltárásainak irányításában. (Az Indus-völgyi civilizáció első emlékeinek felfedezésében is szerep jutott a Régészeti Felügyelőség munkatársainak.) A 20. század során a régészeti feltárások folytatódtak, egyre kiterjedtebbé váltak, és a régészet eszköztudománya is átalakult. Ennek következtében egyre több információt lehetett a leletekből kinyerni. A régészeti feltárások nemcsak az indiai civilizáció legkorábbi szakaszaira összpontosultak, hanem a későbbi történelmi korszakokra vonatkozóan is segítettek a kutatók tájékozódását. Ez a tény különös jelentőséggel bírt Indiában, ahol az írott források létrejöttét és megőrzését az ahistorikus vallási képzetek és az éghajlati körülmények egyaránt nehezítették. Összességében a régészet fejlődése nagymértékben hozzájárult az indiai történelem interpretációjának újragondolásához.

A másik változás a rokon tudományok – antropológia, demográfia, földrajz, szociológia – illetve a történettudomány között kialakuló egyre intenzívebb kapcsolatokról vezethető le. A történettudományban egyfajta társadalomtudományos fordulat ment végbe, amely szemléletileg és módszertanilag újszerű kérdéskérdéseket tett lehetővé. Jó példa erre az európai történetírásban a francia Annales iskola létrejötte az 1920-as évek végén, amely a második világháború után a francia történetírás vezető reprezentatív áramlatává nőtte ki magát. Hasonló folyamatok az Indiával foglalkozó történettudományban is lejátszódtak. A változások eredményeként az elmúlt fél évszázadban az akadémiai professzionalizmus erősödésének lehetünk tanúi, ami nemcsak az interdiszciplinaritást, hanem az értékelésmentesség iránti igényt is magában foglalta.

A második világháború utáni évtizedekben az Indiával foglalkozó történészek fokozódó mértékben törekedtek arra, hogy a történettudományt függetlenítsék a különféle politikai diskurzusoktól. Ennek eredményeként létrejött az indiai történelem akadémiaileg igényes és elegánsan újszerű paradigmája, amely a régészet és a társadalomtudományok eredményeiből egyaránt táplálkozott. E folyamat előrevivőjének és emblematisztikus képviselőjének tekinthető a nemzetközi hírnévű indiai történésznő, Rómilá Thápar. Az ezredfordulón megjelent *Early India* című történelmi összefoglaló munkájában Thápar nemcsak India Kr. u. 1300 előtti történetét összegezte, hanem azt a folyamatot is meggyőzően bemutatta, ahogyan az Indiáról szóló történelmi ismeretek átalakultak a 20. század második felében. Ennek kapcsán saját személyes életútjának szakmai tanulságaival is számot vetett.²⁷

Thápar történelmi szintézise a hagyományostól eltérő korszakolást ajánl, amely jól érzékelteti, hogy az indiai történelemkép mennyit változott az elmúlt évtizedekben, s az

²⁷ Thapar 2003: xvi-xxx, 1-36.

érdemi tartalom nélküli történeti közhelyeket hogyan váltották fel a múltbeli folyamatokat jobban kifejező korszakhatárok és történeti tartalmak:²⁸

1. Thápar az indiai történelem első nagy korszakának az indus-völgyi civilizációt tekinti, amely a szubkontinens északnyugati övezetében fejtette ki hatását. Ezt a történelmi korszakot egyben „első urbanizációnak” is nevezte. Ebben a tekintetben felfogása nem tért el a korábbi értelmezésektől, hiszen a 20. század első felében zajló ásatások, de különösen Mortimer Wheeler második világháború utáni feltárásai egyértelművé tették, hogy az árja bevándorlás előtt már létezett egy városias civilizáció az indiai szubkontinensen. Egyes elképzelések az indus-völgyi civilizáció lakóit a dravidákkal azonosították, akiket a bevándorló árják szorítottak délre. Wheeler még azt feltételezte, hogy az indus-völgyi civilizáció az árják támadásának esett áldozatul, míg az elmúlt évtizedek kutatásai arra hívták fel a figyelmet, hogy nincs érdemi bizonyíték arra, hogy az érkező indoeurópaiak és az Indus-völgy lakói között jelentős fegyveres konfliktusra került sor.²⁹ A közelmúltban a régészek már inkább ökológiai változásokból vezették le az indus-völgyi civilizáció hanyatlását. Thápar nemcsak ezekre a szemléleti változásokra tér ki, hanem az északnyugat-indiai területeken túl a szubkontinens egyéb régióit is tárgyalja, ahol még nem alakult ki hasonló városias civilizáció.
2. Thápar szerint a következő korszak a főnökségek és királyságok időszaka, ami Kr.e. 1200-600 között bontakozott ki. A hagyományos történetírás előszeretettel hívta ezt a periódust „védikus kornak”, kifejezésre juttatva, hogy a korszak egyetlen érdemi írott forrása a Védák, amit a bevándorló indoeurópaiak hoztak magukkal. A Védák leginkább a korabeli vallási viszonyok – az úgynevezett védikus vallás – beható megismerését tették lehetővé. Amikor Thápar a főnökségek és királyságok koráról beszél, kifejezésre juttatja, hogy a hagyományos vallástörténeti szemléletmód helyett inkább társadalomtörténeti megközelítést helyez előtérbe, és a korai államiság formáit igyekszik megragadni. Mindez világosan utal arra, hogy az *Early India* következetesen törekszik a „társadalomtudományos fordulat” következményeinek levonására.
3. A következő periódust Thápar a „második urbanizáció” és az államok létrejötte korának tekinti, amely a Gangesz vidékén bontakozott ki Kr.e. 600-400 között. A korábbi történetírás ezt az időszakot főleg a vallási heterodoxiák fellépésével (buddhizmus, dzsainizmus) azonosította. Az *Early India* nem cáfolja ezek jelentőségét, ugyanakkor társadalomtörténeti szemléletéhez híven hangsúlyt helyez a „második urbanizációhoz” vezető tényezők bemutatására, és az „első urbanizációtól” eltérő karakterük bizonyítására.
4. A rákövetkező időszak a Maurja-birodalom kora (Kr.e. 400-200), ami az első birodalmi kísérlet a szubkontinens történetében, s egyben a hagyományos vallástörténeti tárgyalásmód szempontjából is említésre méltó a buddhizmus

²⁸ Thapar 2003: 31-32.

²⁹ Keay 2004: 22-23.

terjedése miatt. Thápar kiemeli, hogy a birodalmi modell nagyobb mennyiségű anyagi forrás összpontosítását tette lehetővé, ami a gazdasági-társadalmi fejlődés előrevivőjévé vált.

5. A Maurja-kort a virágzó kereskedelem és a kultúrák közti kapcsolatok kora követte Kr.e. 200 és Kr.u. 300 között. Ebben az időszakban politikai széttagoaltsággal, számos kisebb-nagyobb állammal találkozunk a szubkontinensen, ahol az erősödő kereskedelmi és kultúraközi kapcsolatok egyaránt előmozdították a gazdasági dinamizmust és a vallási eszmék (pl. buddhizmus) terjedését. India ebben a periódusban számottevő módon járult hozzá az eurázsiai térség fejlődéséhez.
6. A Kr.u. 300-700 közötti időszak vezérmotívuma a szanszkrit jellegű kultúrák fejlődése, amelyek kibontakozása leginkább az udvari központok keretében figyelhető meg. Ez egyben a tágabb kulturális integráció tendenciáját is maga után vonta, ami a szubkontinens jelentős területein végbement, korlátozott kulturális homogenizációt hozva létre. A hagyományos történetírás ezt a kort az ókori India kulturális virágkorának tekintette, amit a szanszkrit líra és dráma fejlődése jellemezett. Ennek a Gupta-birodalom adott politikai keretet, aminek lehanyaglásával hindu dinasztiák emelkedtek fel. A Gupta-kor „aranykorként” jellemzését illetően az újabb történetírás hajlik az óvatosságra. Az utóbbi évtizedekben a történészek az erős államszervezet erényei mellett utaltak a gazdasági dinamizmus kimerülésére. Ahogy jeleztük, Thápar a vizsgált időszakra vonatkozóan elsősorban a szanszkrit jellegű kultúra diffúzióját tekintette közös nevezőnek, ami párhuzamosan zajlott a hinduizmus terjedésével és a buddhizmus kimerülésével, s mindez folytatódott a Gupta-birodalom lehanyaglása után is.
7. A Kr.u. 700-1300 közötti időszak Thápar szerint a földadományokon alapuló disztributív állam- és társadalomszervezés, valamint a felemelkedő regionális kultúrák kora. E korszak első felét hagyományosan „hindu középkornak” szokás nevezni. Az India nagy részét átfogó központi hatalom lehanyaglásával a földadományok, mint társadalomszervező elv általánossá válását a régi történetírás néhány irányzata a „feudalizmussal” azonosította. A korszak második felében a muszlim hódítás már erőteljes hatást gyakorolt a szubkontinens történetére. A periódus egészében az iszlám hódítás ellenére is kiteljesedtek a hinduizmus vallási eszméi, míg a buddhizmus gyakorlatilag eltűnt Indiából. A korszak értékelése során Thápar különös hangsúlyt fektetett a politikai fragmentáció és a regionális kultúrák megerősödésének tényére. Kiemelte, hogy a hindu, majd a muszlim államok újszerű szerveződési formái markánsan eltértek a Gupta-kor előtti változatoktól.
8. A Kr.u. 1300-1550 közötti szakasz kulcsfontosságú jelensége a regionális identitások további erősödése, amely nem akadályozta meg egy erős központi állam létezését. A kor a Delhi Szultanátus időszaka, amikor a létező vallásközi feszültségek ellenére számos területen kölcsönhatások alakultak ki az indiai társadalom muszlim és hindu szektorai között.
9. A Kr.u. 1550-1750 közötti korszak a Nagymogul Birodalom központosító törekvései és a helyi fejedelemségek önállósulási igényei kettősségében ragadható

meg, amely az előbbi lehanyaglásával és az utóbbiak megerősödésével végződött. A regionális identitások kibontakozása már több évszázados előzményekre tekintett vissza a 16-17. században. A mogul birodalmi központosításnak a hindu-muszlim ellentéteken túl a regionális erők is hatékony korlátját képezték. Mindent egybevetve India úgy lépte át a modern kor küszöbét, hogy a központi hatalom hagyománya éppúgy története konstitutív elemét alkotta, mint a regionális identitások és kultúrák.

10. Végül a brit gyarmatosítás és az erre adott indiai nemzeti válasz a 19-20. században hozzájárult a független India alapjainak lerakásához.

Az itt bemutatott korszakolás jól érzékelteti hogyan szakadt el a modern történettudomány a bevett toposzoktól, s próbálta megalkotni India történetének újszerű paradigmáját. A történeti kutatások az elkövetkező évtizedekben minden bizonnyal folytatódnak, ami az indiai múltértelmezés további módosulását vonja maga után. A jelen tanulmány arra törekedett, hogy néhány lényeges tendencia felvázolásával ábrázolja az indiai történelemkép alakulását.

Bibliográfia:

Anderson, Perry 1989: *Az abszolutista állam*. Budapest: Gondolat.

Baktay Ervin 1981: *India művészete*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.

Binod Bihari Satpathy: *Indian Historiography*.

[https://ddceutkal.ac.in/Syllabus/MA history/Paper 07 N.pdf](https://ddceutkal.ac.in/Syllabus/MA%20history/Paper%2007%20N.pdf) (letöltés ideje: 2025 08. 22.)

Bloch, Marc 1968: *La société féodale*. Paris: Albin Michel.

Francev, Jurij P. (szerk.) 1962-1966: *Világtörténet 1-10*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Gáthy Vera 2012: *India. Történelem, politika, gazdaság*. Budapest: PPKE BTK.

https://btk.ppke.hu/storage/tinymce/uploads/old/uploads/articles/4090/file/gathy_vera-india_20130923.pdf (letöltés ideje: 2025 08. 22.)

Gáthy Vera 2017: *India. A múltból a jövő felé*. Budapest: Typotex.

Gloviczki Zoltán – Zsinka László 2014: *Nevelés és iskola az antik és középkori Európában*. Máriabesnyő: Attraktor.

Guha, Ramachandra 2008: *India after Gandhi. The History of the World's Largest Democracy*. London: Pan Macmillan Limited.

Herodotus 1920: *The Histories*. Cambridge: Harvard University Press. (with an English translation by A. D. Godley)

Keay, John 2004: *India: a History*. London: Harper Perennial.

- Klostermaier, Klaus K. 2001: *Bevezetés a hinduizmusba*. Budapest: Akkord Kiadó.
- Metcalf, Barbara D. – Metcalf, Thomas R. 2012: *A Concise History of Modern India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nehru, Dzsaváharlál 1981: *India felfedezése*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Savarkar, Vinaiak Dámodar 1923: *Essentials of Hindutva*.
<https://archive.org/details/essentials-of-hindutva/mode/2up> (letöltés ideje: 2025 08. 22.)
- Sen, Amartya 2005: *The Argumentative Indian. Writings on Indian Culture, History and Identity*. London, New York: Penguin.
- Thapar Romila 2003: *Early India. From the Origins to AD 1300*. London: Penguin Books.
- Zsinka László 2018: Rationality and Western Societal Development. Max Weber's Concept of Europe. *Köz-gazdaság* 13/3. 47-56.
- Zsinka László 2023: Államelvűség, avagy a társadalom autonómiája. Európai civilizáció-értelmezés a kora újkorban. 1500-1800. *Autonómia és társadalom*. 3/1. 6-13.